

ישראל, המשפט והשטחים

ראיון עם מייקל וולצר

מראיינים: יונתן יובל ונויה רימלט

הקדמה

פרופסור מייקל וולצר (Michael Walzer) הנו מן ההוגים הפוליטיים החשובים ורבי ההשפעה של זמננו. הוא מכהן כפרופסור במכון ללימודים מתקדמים של אוניברסיטת פרינסטון, מרצה ומשתתף בהרחבה בפורומים אקדמיים ואחרים. ספרו "מלחמות צודקות ולא צודקות" שפורסם בשלהי מלחמת ויאטנם הפך את מושג הצדק למושג המרכזי בשיח הפילוסופי על מאבקים מזוינים. כמו בן דורו ג'ון רולס, מתאפיינת כתיבתו של וולצר בניסיון ליצור שיח נורמטיבי משוכלל היכול להתקבל על דעתם של אנשים ונשים הנחלקים בשאלות בסיסיות של תורת המוסר ופילוסופיה פוליטית. וולצר מעולם לא הסתיר את עמדתו, שאחת מתכליות הפילוסופיה שלו הנה ליצור מסגרות לשיח אקטואלי ולהשפיע על חשיבה, פעולה ופוליטיקה. עם זאת, זו אינה "פילוסופיה פוליטית יישומית" אלא ענף עצמאי בעל עומק אינטלקטואלי שאינו מוטל בספק. וולצר מתמיד בפיתוח הפרויקט הרציונליסטי שלו – שיח הצדק במצבי סכסוך רדיקליים יותר ופחות – מתוך כבוד למקומה של הקונטינגנטיות התרבותית בכל שיח נורמטיבי. אך הוא אינו מניח לרברגוניות של תנאים היסטוריים ותרבותיים לשתק את הפרויקט אלא להפך, להעשיר אותו. כתיבתו מתאפיינת בזהירות והקפדה מושגיים ורטוריים. הוא נמנע בעקיבות מאפנות אינטלקטואליות חולפות, מז'רגון מעורפל ומדחפי המקוריות בכל מחיר המאפיינים לא מעט מן הכתיבה בת זמננו על תיאוריה פוליטית. בנוסף, הוא בעל חושים של עיתונאי ואנליסט פוליטי, וכתביו נכתבים לא רק כפיתוחים של מחשבה פילוסופית אלא מתוך הכרה רחבה של העולם העכשווי, תנאיו והמתרחש בו. מבחינה פוליטית הוא הפגין במהלך העשורים האחרונים עצמאות, אומץ ומקוריות. הוא אחד הקולות הידועים ביותר של השמאל הליברלי בארצות הברית, ומכהן, מאז שנת 1976, כעורך ועורך עמית של כתב העת הפוליטי *Dissent*.
הראיון התקיים בתחילת פברואר 2005, בשפה האנגלית.* העורכים ומערכת **משפט וממשל** אסירי תודה לפרופסור וולצר על זמנו ועל מאמציו הסבלניים להבהיר כל עניין ועניין שעלה במהלך ראיון זה.

* הדברים תורגמו לעברית על-ידי אנאלו ורביץ.

כיבוש והמציאות שאחריו

1. אחת ההתפתחויות האחרונות בדינמיקה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני היא הדיבור על "פתרונות חד-צדדיים", כאלה המתרחקים מתבנית המשא ומתן, מן ההסכמים והצעדים ההדדיים שהתוו הסכם אוסלו, הסכם וואי ומפת הדרכים". בצד הישראלי, כזה הוא הדיון שנתגלע סביב "גדר ההפרדה" או ה"חומה", וסביב תכנית ההתנתקות מגוש קטיף וצפון השומרון, שאינה מחייבת כל שיתוף פעולה פלסטיני. בחברה הפלסטינית, לעתים תכופות עולה הרעיון של הכרזה חד-צדדית על מדינה עצמאית. השאלה שלנו מתייחסת לתפקידו ומשמעותו של הדיאלוג. האם ישנו ערך אינהרנטי לקיום דיאלוג ולהגעה לכלל פתרון באמצעות הסכם, ומה יהיו הפרמטרים – אם אכן ישנם כאלה – המצדיקים או מטילים את המאזניים לטובת בחירה במהלכים חד-צדדיים? כיצד יש לאפיין מהלכים מעין אלה?

השימוש בביטוי "ערך אינהרנטי" לדיאלוג מזמין בחינה פילוסופית, אולם מה שבאמת עומד כאן לדיון הוא עניין פרקטי. גם נסיגה ישראלית "חד-צדדית" מעזה לא תתרחש בלא מערכת שלמה של מגעים מכינים עם הפלסטינים, מכיוון שמה שיתרחש לאחר הנסיגה הוא משמעותי מאוד עבורכם. לכן דיפלומטים וחיילים ישראלים מנהלים שיחות עם המצרים, המנהלים שיחות עם ראש הממשלה הפלסטיני, ואז חוזר אל המצרים, שחוזרים אליכם. ב"דיאלוג" מעין זה יש פתח רחב לעיוותים ולחוסר הבנה. לפיכך כן, קרוב לוודאי שעליכם לדבר דרך קבע עם פלסטינים מסוימים, אפילו אם אינכם בוטחים בהם (ככלות הכול, הם אינם בוטחים בכם). אינני בטוח אם אתם זקוקים להסכם רשמי לפני פעולות של נסיגה. כצופה מן הצד, אינני ממחר להביע דעה נחרצת בעניין זה. ברור כי בשלב מסוים שני הצדדים יצטרכו להסכים על קו הגבול ביניהם. לפעול כעת, בלא הסכם, נראה מפתה לאלה מאתנו המעדיפים את הנסיגה משום שהדבר יתניע את התהליך. אולם צעד כזה הוא גם מסוכן אם הוא יגרום לישראל לקבוע גבול ששום מנהיג פלסטיני לא יסכים לו לעולם.

2. באחד מניתוחיך האחרונים, המתייחסים לשאלות של מלחמה וכיבוש, עשית הבחנה חשובה בין צדקת הכיבוש (במובן של החזקת השטח, occupation) לצדקת המלחמה שיצרה אותו. טענת כי יש להתייחס אליהם בנפרד, הבחנה שנראתה לרבים דקה מדי. למשל, גרסת כי עמדות בנוגע לכיבוש האמריקני הנמשך בעיראק צריכות להיות מנותקות מעמדות בנוגע לצדקתה של המלחמה, ובאותו אופן, הכיבוש הישראלי בשטחים צריך להיות מנותק מההצדקה לתפיסתם ב-1967. ציינת כי ההשתלטות הצבאית יצרה מציאות חדשה שכל הערכה של הכיבוש הממושך שבא בעקבותיה חייבת להתייחס במישרין ובנפרד אליה. או אז טענת כי בלא קשר לצדקת המלחמה, הכיבוש יכול להיות צודק אם הוא משמש כאמצעי זמני, לתקופת מעבר, להעצמת חברה שקודם לכן הייתה מדוכאת. ברם, נראה כי כוחות הכיבוש תמיד יעדיפו להעצים פלג מסוים ולא את משנהו, לא

בהכרח משום שהם רואים אותו כמייצג הטוב ביותר של הקהילה (חמאס זוכה להערכה מצד פלסטינים רבים, כמו גם כהג' הדת השיעים בקרב העיראקים), אלא משום שהוא מתאים יותר לאינטרסים של הכוח הכובש לאחר הכיבוש. כיצד תופעה זו משפיעה על צדקת הכיבוש? יתרה מזו, תפיסת ההעצמה שלך נשענת על רעיונות דמוקרטיים שאינם זוכים בהכרח לתמיכה בקרב הקהילה המקומית, אשר לעתים תומכת בקבוצות אנטי-דמוקרטיות. מי אפוא מגדיר מהי העצמה?

"הגדרה עצמית" היא כנראה מונח מוצלח יותר (ומוכר יותר) מהמונח "העצמה". הכוח הכובש צריך לשאוף לשיקום או לכינון קהילה פוליטית ריבונית, שבבוא הזמן תקבע את צורת המשטר שלה. כן, אני מתכוון להחלטה דמוקרטית, אולם לא בהכרח לתוצאה דמוקרטית מסוימת. לדוגמה, ביפן שלאחר מלחמת העולם השנייה, רעיונות דמוקרטיים "לא זכו לתמיכה רחבה בקרב הקהילה המקומית," ובכל זאת הכיבוש יצר (והצדיק עצמו באמצעות זאת) מדינה ריבונית שהייתה "דמוקרטית" באופן יפני ייחודי – אולי לא דמוקרטית מאוד, אבל בלא ספק יפנית. הכיבוש הישראלי בגדה המערבית ובעזה נהפך לבלתי צודק כאשר הממשלה אימצה את מדיניות ההתנחלות והסיפוח – שכן אז, בלי ספק, לא התכוונתם להקים פלסטין ריבונית בעלת תרבות פוליטית ייחודית. לו הייתם מתכוונים להקים פלסטין ריבונית, אני מניח כי הייתם רוצים שבראש המדינה יעמדו מנהיגים שאינם עוינים כלפיכם, בדיוק כפי שרצו האמריקנים ביפן והם רוצים כעת בעיראק. שאיפה זו נראית סבירה דיה, כל עוד מנהיגים אלה, בהמשך הדרך, יתנו דין וחשבון לעם הפלסטיני, ולא לישראלים – או לעם העיראקי, ולא לאמריקנים.

3. כיוון שכאשר השטחים נכבשו ב-1967 לא התקיימה בהם ריבונות פלסטינית – הם היו בשלטון מצרים (אשר שלטה ברצועת עזה באמצעות ממשל צבאי) וירדן (אשר למעשה סיפחה את הגדה המערבית לממלכה ההאשמית, ומאז התנערה ממנה), הרי לפי מבחני הלגיטימציה שניסחת בנוגע לכיבוש כאמצעי להעצמה ולבנייתה של אומה, האם ייתכן מצב כלשהו שבעטיו הכיבוש הישראלי בשטחים ייתפס בסופו של דבר כצודק?

אני משער כי ישראלים רבים כיום היו שמחים לו ישראל הייתה פשוט משיבה את השטחים למצרים וירדן מיד לאחר מלחמת 1967. חזית הסירוב הערבית הפכה דבר זה לבלתי אפשרי, ולכן הצדיקה את הכיבוש – כל עוד השטחים הוחזקו כ"קלפי מיקוח." חלום ארץ ישראל השלמה השחית את הכיבוש; איני רואה כיצד הוא יכול לשוב ולהיות צודק אלא באמצעות שיבה לעמדת קלף מיקוח. עדיין לא מן הנמנע כי תהיה לכיבוש תוצאה הוגנת – בניגוד, למשל, לכיבוש הסיני בטייבט, שם הצליחה הממשלה להעביר לשטח הכבוש מספיק מתיישבים כך שהטייבטים ייהפכו למיעוט בארצם שלהם. מדינה טיבטית ריבונית כבר לא תקום לעולם, אולם פלסטין ריבונית עדיין יכולה לקום. אם מדינה כזו תקום אי פעם, יהיה זה מפני שישראל (מסיבות רבות) לא יכלה או לא הסכימה לפעול בברוטליות כפי שעשתה

הממשלה הסינית. אולם עובדה זו, חשובה ככל שתהיה וייתכן אף מכרעת, לא תגרום להיסטוריונים לתאר את הכיבוש כצודק.

4. ברצוננו להפנות את תשומת לבך לרמת הגולן, שמאפייני הכיבוש הישראלי שלה שונים בתכלית. הגולן נכבש מידי סוריה ב-1967 ופעם נוספת ב-1973, לאחר החזרה חלקית של השטח לסוריה במהלך הלחימה. בגולן אין שלטון צבאי, ולמעשה הוא הוכרז רשמית כחלק מישראל ב-1983 (סיפוח זה אינו מוכר על ידי המשפט הבינלאומי). אחד ממאפייני האזור הוא שפלסטינים אינם חיים בו, ואף לא חיו בו מעולם (על כל פנים לא במספרים משמעותיים). חיו שם בני האומה הדרוזית, ובעיר קוניטרה אוכלוסייה סורית פרי הגירה פנימית. רוב תושבי הגולן כיום, כ-60,000, הם דרוזים שהיו מעדיפים – כך אנו מניחים, לפי התבטאויות פומביות – לשוב ולהימצא בשלטון סורי, אף שלעת עתה הם חיים ומתפקדים כישראלים להלכה ולמעשה. אך בכל מקרה לא מדובר כאן בהגדרה עצמית במובן הפלסטיני של ריבונות לאומית. (כ-200,000 דרוזים חיים בישראל עצמה, בעיקר בגליל ובכרמל; הם אזרחים שווי זכויות, מחזיקים בעמדות של אנשי ציבור וחברי כנסת ומשרתים בצבא; כ-500,000 דרוזים חיים בלבנון). שטחה של סוריה הוא עצום, בערך פי 12 מגודלה של ישראל – הבדל שהיה משמעותי אף יותר אם וכאשר תקום מדינה פלסטינית – והיא הפסידה את האזור האסטרטגי (אם כי העני במשאבים ובתשתיות) לשכנתה הקטנה במהלך מלחמה תוקפנית שכוונה להשמיד את ישראל. איזו סיבה משכנעת ניתן להעלות, בשם הצדק, להחזרת הגולן לסוריה?

אם אפשר לטעון לסיפוח מוצדק מבחינה מוסרית, אזי הגולן הוא בלא ספק המקום הקל ביותר לעשות זאת – מהסיבות שזה עתה ציינתם. אבל, אבל, אבל... עקרונות הריבונות הפוליטית והרצף הטריטוריאלי הם עקרונות מרכזיים בסדר הבינלאומי כיום, וקבלתם ואכיפתם חשובים לישראל כמו לכל מדינה אחרת. ישראל צריכה יותר מכול, בעיני, גבולות שיוכרו כלגיטימיים בעולם כולו – כדי שתוכלו גם ליהנות מיתרונות שני העקרונות הללו. והגבול היחיד עם סוריה שיוכר אי פעם כלגיטימי הוא הגבול הישן (יש עדיין חילוקי דעות כיצד בדיוק לשרטט אותו, אולם לפחות אנו יודעים באופן גס היכן הוא עובר). התביעות המוצדקות שישראל יכולה להעלות אינן מצדיקות סיפוח: האינטרסים הישראליים יהיו נשכרים אם הגולן ייהפך לשטח מפורז, ותקוים מערכת פיקוח ובקרה בשליטה ישראלית שלא תותיר אתכם תלויים בכוחות האוי"ם.

5. המונח "התנחלות" אינו ממש מייצג; הוא מרמז על קהילות קטנות, כפריות, אך חלק מן ההתנחלויות הישראליות בשטחים הן עיירות בורגניות, מצוידות בתעשיית היי-טק ובחקלאות מתקדמת. כמה מהן כבר קיימות כשלושים שנה, והדור השני כבר נולד במקום. האם יש תנאים מסוימים שבהם מוצדק להכיר באינטרס לגיטימי של המתנחלים? אם כן, האם משמעות הדבר היא סיפוח השטח

לישראל? כמה זמן צריך אדם להישאר במקום מסוים כדי לקנות זכות פוליטית, או שמא משך הזמן אינו ההיבט העיקרי בהקשר זה? ומצד אחר – מנקודת המבט של הפלסטינים – מדוע יש לתת תוקף לכיבוש רק מכיוון שהוא מוצלח?

אלה שאלות קשות ביותר, מכיוון שנשקפת חשיבות לזמן ולהצלחה, והצדק מתנהל בעקבותיהם באופן מטריד ביותר. כבר נתתי את הדוגמה של טיבט, מקום שבו הצלחת ההתיישבות הסינית ככל הנראה כבר "קיבלה תוקף" בקהילה הבינלאומית כיום – לפחות במובן זה שאיש אינו קורא לנסיגת המתיישבים או להחזרתם של הנזירים וחסידיהם. (ובכן, למעשה טיבטים רבים קוראים לכך, אולם איש אינו מקשיב.) וכשיש דור שלישי ורביעי לסינים החיים בטיבט, יהיה זה בלתי צודק להוציאם משם, כפי שהיה זה בלתי צודק להכניס את אבותיהם לשם. בשלב זה, עלינו לחשוב על פיצויים ויישוב מחדש של הטיבטים שהוגלו מארצם. אולם זהו סיפור איום, והוא מטיל צל כבד על עצם הרעיון של צדק.

בדומה לכך סברתי בשנות החמישים כי לאירופים באלג'יר, שרבים מהם היו שם מאז אמצע המאה ה-19 וסופה, יש זכות להישאר – בין במסגרת מסוימת של אוטונומיה אזורית או כמיעוט לאומי מוגן במדינה האלג'ירית – למרות ההיסטוריה הקולוניאליסטית שלהם. אולם לא הייתה להם כל זכות להישאר כמיעוט שולט ובעל זכויות יתר אקסטרנה-טריטוריאליות. בניסיון להגן על עליונותם, הם איבדו הכול.

אם המתנחלים הישראלים בשטחים הכבושים ייאלצו לעזוב, הרי זה משום שניסו לבסס לעצמם מעמד שליט ובעל זכויות יתר. זהו הטעם המוסרי. הסיבה הפוליטית היא שאין די מתנחלים, שלא עלה בידם לסלק את הפלסטינים, ושלא היו מסוגלים להיאחז במקום למשך זמן ממושך מספיק. לישראל אין כוח כמו לסין, ולכן סיפורה של פלסטין לא יהיה איום כמו סיפורה של טיבט.

6. בהקשר שונה: הפילוסוף היהודי וולטר קאופמן (Walter Kaufmann), לאחר שגלה מגרמניה בשנות השלושים ונהיה לפרופסור חשוב באוניברסיטה של פרינסטון, כתב שיר שנפתח במלים "ארץ זו הייתה שלי לפני שהגעתי". בהנחה שהשתלטות צבאית היא הדרך הנורמלית של קבוצות לאומיות או קדם-לאומיות להשיג קרקע, כמה רחוק בהיסטוריה מנגנונים של לגיטימציה צריכים להיבחן? מתי ארץ מפסיקה להיות "שלי"? או שמא מהותו של הצדק היא להתגבר על הנרטיב ההיסטורי-לאומי ועל הזהות, וליצור פשרה פוליטית כעניין של רצון?

אינני מאמין ב"זכויות היסטוריות". מוסריות היא נקודתית בזמן ובמקום. כבר הדגשתי את האמת האכזרית כי כיבוש, אם הוא מבוסס מספיק וממושך מספיק, יוצר מסגרת חדשה להכרעות ושיפוטיות מוסריים. הדבר נכון גם בנוגע לניצחונות רגילים במלחמה ולתמורות פוליטיות. מסיבה זו, אינני יכול להגן על זכות השיבה הפלסטינית, ואינני מאמין כי ההצדקה לפרויקט הציוני נובעת מזכות דומה של היהודים. הטיעון של כורח המציאות, שהוא בהכרח ספציפי לזמן ולמקום, נראה לי כהצדקה היחידה לצינות. אם כך כן, פשרה פוליטית נחוצה מכיוון שההיסטוריה אינה פותרת דבר, ופשרה היא ודאי עניין

של רצון (אם כי גם של שיקול רציונלי). אולם היא אינה מחייבת אותנו "להתגבר" על הזיכרונות והסיפורים שמהם אנו מעצבים את זהותנו, אלא רק להסיטם הצידה ברגע ההכרעה.

7. אם תקום מדינה פלסטינית בסופו של דבר, האם תהיינה לישראל מחויבויות מיוחדות כלפיה? האם תהיינה למישהו אחר מחויבויות כאלה? האם זה משנה לצורך העניין אם תקום מכוח הסכם או מכוח מאבק או רצף של צעדים חד-צדדיים?

כן, לישראל תהיינה מחויבויות מיוחדות כלפי מדינה פלסטינית, שנגזרות מהגירוש של 1948 (אני מסתמך כאן על בני מוריס; אין לי כל מקור אחר) ומאופיו של הכיבוש – מעל לכול, החובה לאפשר לפלסטינים תנאים פוליטיים, צבאיים וכלכליים מספקים כדי להתקיים כמדינה ריבונית. אולם יתר מדינות ערב גם להן תהיינה מחויבויות מיוחדות כלפי הפלסטינים שסבלו מידה. למחויבויות אלה תהיה שותפה הקהילה הבינלאומית, אשר ככלות הכול הייתה מעורבת בכל המתרחש במזרח התיכון בחצי המאה שחלפה לפחות. מחויבויותיה של ישראל תצומצמנה באורח ניכר לדעתי, ייתכן שאפילו לאפס, אם המדינה הפלסטינית תקום בלא הסכם שלום, בלא הכרה הדדית, בלא ויתור על תביעות לניכוס שטחים היסטוריים ובלא דיכוי ארגוני הטרור.

8. חוקרים של תיאוריה פוליטית עסוקים בעיקר בסוגיות של מתן לגיטימציה, רציונליזציה ושאלות אחרות המתעוררות במערכות פוליטיות. בעבר, הסכמים ישראליים-פלסטיניים היו בעלי אופי פוליטי: הם הונחתו מלמעלה, נוסחו בידי האליטות הפוליטיות משני הצדדים וייצגו מעורבות ציבורית מצומצמת ביותר. באחרונה הועלתה סברה כי אחד הגורמים לקריסתם של ההסכמים הפוליטיים בעבר – ולפיכך תנאי ליציבותם של הסכמים עתידיים – הוא תהליכי bottom-up, מלמטה למעלה, הפועלים ברמות שונות הרוטמות את דמיון הציבור ומעורבותו. אמצעים כאלה הם, למשל, ועדות אמת ופיוס או ועדות אמת ואמון, פיצויים, מירוק קולקטיבי של המצפון ואחרים. האם יש פתיחות בתיאוריה הפוליטית כלפי אמצעים שכאלה? האם הם יכולים להשפיע על הרציות של הסדרים פוליטיים או שמא הם דרך לעקוף את המשפט והצדק?

אני סבור כי יש כאן כמה שאלות שונות. ראשית, אין ספק כי תהליך השלום נשען "על כרעי תרנגולת" כפי שאנו נוהגים לומר. אף באחת משתי החברות לא היה בסיס תמיכה רחב מספיק. אולם הסיבה לכך אינה היעדרם של "אמת ופיוס" או של כל אמצעי אחר המקרב בין הישראלים לפלסטינים. הבעיה היא פנימית בשתי הקבוצות: אף באחת מהן המנהיגים הפוליטיים לא היו מוכנים להבהיר לעצמם מה יש לעשות למען השלום ולפתוח בקמפיין ציבורי למען ויתורים אלה. שוו בנפשכם את רבין, מיד לאחר נצחונו בבחירות ב-1992, יוצא למאבק במתנחלים – על התנחלות זו או אחרת, כאן, שם, בכל מקום (אם כי לדעתי

חברון הייתה יכולה להיות המקום המתאים ביותר). היה עליו לארגן ולהרחיב את שורות תנועת השלום הישראלית, ולו היה עושה כן, היה מנצח במאבק, והפוליטיקה הישראלית לאחר מכן הייתה משנה את פניה. שוו בנפשכם את ערפאת מביים תקרית אלטלנה משלו, מגייס את תומכיו וקורא תיגר על ארגוני הטרור. הוא היה מנצח (אני חושב) והפוליטיקה הפלסטינית לאחר מכן הייתה משנה את פניה. שוו בנפשכם את רבין אומר לעם הישראלי כי השלום מחייב פשרה בירושלים וחלוקת העיר. שוו בנפש גם את ערפאת אומר לעמו כי לא תהיה שיבת פלסטינים לישראל. זה מה שהיה ועדיין נחוץ – בראש ובראשונה לא גילוי האמת בין הישראלים לפלסטינים אלא גילוי האמת בתוך כל קהילה.

שנית, משיש הסכם שלום ממשי, או התקדמות אמיתית לקראת הסכם, יהיה זה מועיל לארגן פורומים שונים שבהם יוכלו ישראלים ופלסטינים להאזין לסיפורו של הצד האחר ולשקול כיצד להתמודד עם ההיסטוריה המשותפת אך השנויה במחלוקת שלהם. אולם אלה צריכים קרוב לוודאי להיות פורומים לא פורמליים, לא ממומנים בידי המדינה אלא ממוקמים, אם אפשר לומר כך, בחברה האזרחית – ואל להם לשאוף למסקנה או פסק דין או נרטיב מאוחד; עליהם להיות פתוחים. הבה נאפשר למגעים הפוליטיים להיות מעשיים ותכליתיים, הבה נאפשר להם להתקיים בלא התייחסות לשאלות של אמת היסטורית וזכויות קולקטיביות. או אז ניתן לאינטלקטואלים ופרופסורים ישראלים ופלסטינים, לסופרים ואמנים, משפטנים, מנהיגי פועלים, אנשי מקצוע מתחום הבריאות, וכן הלאה, להיפגש ולדבר על קובלנותיהם ושאיפותיהם. זכרו כי שני העמים, לפחות לפי תפיסת תהליך השלום שלי, אינם מנסים ליצור מדינה אחת, המחייבת פיוס, אלא שתי מדינות, הדורשות רק דו־קיום יומיומי וקבלה מינימלית של הלגיטימיות של האחר.

9. מושג נפוץ במחשבה הפוליטית שלאחר המשטר הסובייטי, משטר האפרטהייד ומשטר החונטות הוא המושג "צדק מעברי" ("transitional justice"). כך אנו מבינים את היישום הזמני של שיטות ומוסדות ייחודיים – ואת השעייתם, בינתיים, של מערכות ומושגי הצדק הנורמליים – בשירות הדמוקרטיזציה, בניין האומה והפיוס. האם נודע לצדק המעברי מקום מיוחד בתיאוריה פוליטית? נראה כי הוא דוחה לפחות חלק משיח הצדק.

ראשית, "מעבר" כאן משמש לתיאור תהליך פנימי, מעבר מצורה זו או אחרת של משטר רודני למשהו קרוב יותר לליברליזם ודמוקרטיה. איני בטוח שהמונח מתאים לתיאור שינויים בפוליטיקה בין־מדינתית – כך שאיננו מדברים כרגע על ישראל/פלסטיין. שנית, הסוגיה המרכזית במה שאנו עשויים לתפוס כ"תיאוריית מעבר" היא אם להשעות את הדיבור על הצדק, כמו גם את החתירה הממשית לצדק, למען השלום והפיוס. בעבר כתבתי ספר המגן על המשפט ועל ההוצאה להורג של לואי השישה עשר, ובו טענתי כי דוגמה זו של צדק מהפכני הייתה חיונית למעבר ממונרכיה לרפובליקה. הדבר אפשר "סגירה" של המשטר הקודם. המלך טען לחסינות מפני הדין, להיותו מעל לחוק, והמשפט הוכיח כי הוא אורח מן השורה – ופושע. אולם אני מניח שניתן לטעון כי השתלשלות האירועים בצרפת לאחר מכן הייתה יכולה להיות קלה יותר לו המהפכנים היו מוותרים

על הצדק ומאפשרים ללואי להישאר על כסאו כמונרך קונסטיטוציוני, למרות מאמציו הבוגדניים לעודד ולקדם פלישה אוסטרית לצרפת. אלה שיפטים שיש לעשות בכל מקרה לגופו. כמה מדינות במזרח אירופה ובאמריקה הלטינית בחרו להעניק לרודנים הקודמים חסינות משפטית בשם שמירה על מעבר של, ואני נוטה לומר שהם צדק בבחירתם. עדיין, זו שאלה פתוחה אם מעבר מסוג כזה שם לחלוטין קץ לא רק לשלטונו של הרודן המסוים אלא גם לרעיון של משטר רודני, לקסם שבמנהיג חזק.

10. הן הישראלים והן הפלסטינים משתמשים במונחים אימפריאליסטיים/קולוניאליסטיים כמו גם פוסט-קולוניאליסטיים בהצגת עמדותיהם הבסיסיות. פלסטינים רבים רואים בישראל מעצמה קולוניאלית אזורית בגלל מדיניותה בשטחים, ישראלים רבים רואים במאבק הפלסטיני חלק מהשליטה האימפריאליסטית הרחבה יותר של הערבים במזרח התיכון – ושתי הקבוצות גם יחד נאבקות באימפריה הבריטית במאמץ לא מתואם לסלקה מן האזור. לדעתך, האם יש רלוונטיות כלשהי למונחים אלה? האם זו רטוריקה ותעמולה גרידא או שעלינו לתת דעתנו על האופן שבו הצדדים רואים עצמם כחלק ממהלכים היסטוריים רחבים יותר?

כן, אפשר לקרוא את הסיפור הציוני כעוד פרק בסיפור הקולוניאליסטי האירופי, ואפשר לקרוא אותו כסיפור נוסף של שחרור לאומי. אפשר לתאר את המהלך הערבי והמוסלמי כתגובה על שלטון אימפריאלי או כניסיון להקים גרסה מודרנית של הכליפות הערבית. חלק מהדרכים לספר את הסיפור יהיו תעמולה לשמה; חלקן יהיו ניסיונות אקדמיים רציניים. אני בטוח כי יש סיפורים טובים יותר ופחות, ויש דרכים טובות יותר או פחות לספר את הסיפורים השונים. אולם אין סיפור אחד נכון ואין דרך אחת נכונה לספר אותו. עלינו לקרוא זה את סיפוריו של זה, ולהתווכח עליהם. חברה היא ראוייה כאשר היא מאפשרת לספר בחופשיות סיפורים שונים ולנהל בחופשיות דיונים על אודותיהם. אולם (אני סבור כי כבר אמרתי זאת) כאשר המנהיגים הפוליטיים מתיישרים לצד שולחן המשא ומתן ודנים בהסכם שלום, עליהם לשכוח את הסיפורים כולם או להתעלם מהם. התעקשותו של ערפאת בזמנו כי מעולם לא היה בית מקדש יהודי בהר הבית היא דוגמה לסכנה הטמונה בסיפורים – הם אינם מסוכנים רק כאשר אין בהם אמת.

11. בסכסוך הישראלי-פלסטיני, נראה כי – למעט מספר מקרים – שני הצדדים מנסים להציב עצמם בעמדה שתאפשר להם "לקבל מה שיותר" בהסדר הסופי. גם אם כשהוא לעצמו אין בדבר פסול, הרי הוא עלול להוביל להסדר בלתי הוגן. האם דבר זה מטריד אותנו משום שהגינות היא חשובה כשהיא לעצמה? מה, לדעתך, עשוי להיות הקשר בין הגינות ליציבות? האם הסדר הוגן הוא בר קיימא, יציב יותר מהסדר שאינו הוגן, או שבסופו של דבר ההתפתחויות המעשיות והפוליטיות הן אלו שיקבעו זאת, יותר מפרמטרים של הגינות?

קל לתאר תהליך שלום המשלב הגינות ויציבות. ברם, יהיה זה תיאור רציונלי, ואילו העולם הפוליטי (ויהיו שיאמרו, במיוחד במזרח התיכון), אינו תמיד מאופיין בקבלת החלטות רציונליות דווקא. עדיין חשוב להדגיש כי הגינות, אם היא נתפסת ככזו באופן רחב, מובילה לגיטימציה, ולגיטימציה מובילה ליציבות. אם כך, משיקולים פוליטיים או שיקולים פרגמטיים-תועלתניים, יש טעם לנסות להגיע להסדר הוגן. אלא שעצם מושג ההגינות מחייב הכרה בשני לאומים או עמים, שלהם זכות שווה שינהגו כלפיהם בהגינות. ואם הכרה זו אינה בנמצא, אין מה לדבר על הגינות (לא מבחינה תועלתנית ולא מבחינה דאונטולוגית); השאלה היא רק מי ינצח. מכאן החשיבות הגדולה הטמונה ברגעים סימבוליים של הכרה, כגון הופעתו של סאדאת בכנסת. אפשר לומר כי הוא ביצע תמרון, אפקטיבי ביותר, כדי להשיג "מה שיותר" – שהיה, מבחינת שטחים, הכול. ועדיין רוב הישראלים סברו כי הסכם השלום היה הוגן, והוא הסתבר כלגיטימי מספיק בעיני המצרים כדי להחזיק מעמד רבע מאה לפחות: "רגע" מתמשך של רציונליות בקרב שני הצדדים.

12. ניתן לזהות שתי עמדות מובחנות בשמאל הישראלי. לפי אחת מהן, הגשמה השאיפות הלאומיות הפלסטיניות מעניקה לישראל לגיטימציה לגבש את אופיה כ"מדינה יהודית" ולהתייחס אל המיעוט הפלסטיני בתוכה ככזה בדיוק – מיעוט לאומי או אתני. לפי העמדה השנייה, ישראל חייבת להיחפך בסופו של דבר למדינה ליברלית לחלוטין, שהמבנה שלה מופרד מכל זהות אתנית; רק כך יכול להתקיים שוויון מלא של האזרחים הלא-יהודיים. כיצד לדעתך תשפיע הקמתה של מדינה פלסטינית על הגורמים השונים בדיון, ועל הלגיטימיות של מעמד ישראל כמדינה יהודית?

אני מחזיק בעמדה הראשונה מבין אלה שתיארתם – לפחות בנוגע לישראל ופלסטין. אולם מכיוון שאני חי בארץ שמבנה המדינה בה "מופרד מכל זהות אתנית", ומכיוון שארץ זו היא קרוב לוודאי המודל עבור אלה המחזיקים בעמדה השנייה, ומכיוון שאני מצדד בהפרדת המדינה מהזהות האתנית כאן בארצות הברית, עלי להסביר את עצמי. האם ניתן להחזיק בשתי העמדות בעת ובעונה אחת? ובכן, כן, זה אפשרי. אינני מאמין כי יש מתכון יחיד לחברה טובה או צודקת. אינני מאמין כי קיים מודל אחד שלפיו צריכות להתיישר כל החברות האנושיות, בכל זמן ומקום. במדינה כמו ארצות הברית, שקיימים בה גזעים שונים, קבוצות אתניות רבות ומגוונות, דתות שונות רבות, וצירופים אתניים-דתיים רבים, הפרדה מבנית (או נייטרליות של המדינה) אינה רק צודקת אלא היא הכרחית. אולם חשבו על מדינה כמו נורבגיה (הדוגמה החביבה עלי מאחר שלאיש ממכרי אין כל קשר רגשי אליה): הנורבגים, קבוצה הומוגנית מבחינה אתנית, ותיקה מאוד, היו במשך תקופה ארוכה חלק מן האימפריה השוודית; אולם מחשש לאבד את שפתם ואת ההיסטוריה שלהם, התנתקו ממנה בתחילת המאה העשרים והקימו מדינה משלהם, שאינה "מופרדת מכל זהות אתנית" ושהנה למעשה מנוע פוליטי לכינון מחודש של הנורבגיות. האם זה אינו צודק? יש כיום מיעוטים בנורבגיה – מקדונים, טורקים ואחרים, ויש להתייחס אליהם בהגינות, כמובן, ולאפשר להם להתאגד בחופשיות, להביע, לפתח ולשחזר את תרבויותיהם. אך האם יש לכבות את

המנוע רק בגללם? האם בתי הספר הציבוריים, למשל, צריכים לוותר על הדגש שהם שמים על ההיסטוריה והספרות הנורבגית בגלל נוכחותם של לא-נורבגים במדינה? האם נורבגיה צריכה להידמות כעת לארצות הברית? אינני רואה כל סיבה להשיב בחיוב על שאלות אלה. כעת, "יהודי" אינו זהה ל"נורבגי" שכן מונח זה מתייחס הן לעם והן לקהילה דתית. רוב הנורבגים, למעשה, הם לותרנים, אך הם יכולים להמיר את דתם בלי לחדול להיות נורבגים, ואילו יהודי שימיר את דתו לקתולית, כמו האח דניאל, חדל להיות יהודי (לפי הפסיקה הישראלית בעניין חוק השבות, לפחות). בגלל ההיסטוריה שלנו, אנו מהווים קבוצה אנומלית, לאומית ודתית בעת ובעונה אחת; אנו חיים בשני מקומות בה בעת. אם כן, האם קבוצה אנומלית יכול שתהיה לה מדינה משלה? דעתי האישית היא שמדינה יהודית חייבת לנסות לצמצם למינימום את השפעות האנומליות; עליה להיות מדינת לאום (עם זכויות וחירויות מלאות למיעוטים) ולא מדינה דתית. עליה להפריד עצמה מכל זהות דתית – והדבר חיוני מבחינה פוליטית ומוסרית אפילו אם במדינה הפלסטינית לא תהיה הפרדה כזו מן האיסלאם. עם זאת, יש סטנדרטים של צדק עבור מדינות לאום (אשר הן ישראל והן פלסטין חייבות לעמוד בהם) בדיוק כפי שיש סטנדרטים של צדק עבור מדינות שאינן מדינות לאום – ושתי דוגמאות אלה אינן ממצות את אפשרויות הצדק.

13. בעקבות רצף הכישלונות בניסיון לסיים את הכיבוש, חלק מן השמאל הישראלי העלה שוב את הרעיון של "מדינה דו-לאומית". לכאורה, רעיון זה נראה מוזר משום שהקמת מדינה אחת בין הירדן לים התיכון תסכל את השאיפות הלאומיות הציוניות והפלסטיניות גם יחד. ישראלים התומכים ברעיון מקווים שהשליטה הפוליטית והכלכלית במדינה החדשה תהיה בידיהם בשל עצמתם הכלכלית, החברתית, הטכנולוגית והתרבותית. פלסטינים מקווים לשלוט בה מבחינה דמוגרפית ביום מן הימים. האם יש טעם כלשהו ברעיון שלמעשה כמעט איש אינו חפץ בו? ואולי זה בדיוק מקור הקסם שלו? האם הניסיון הפוסט-יוגוסלבי צריך להרתיע מפני אימוץ מודל כזה?

נראה לי שתומכים ישראלים/יהודים של רעיון הדו-לאומיות אינם חושבים בבהירות על משמעות הדבר. הפלסטינים יגיעו מהר מאוד לעליונות דמוגרפית במדינה דו-לאומית, ועליונות זו תקבל ביטוי פוליטי (ככלות הכול, התומכים ברעיון הדו-לאומיות הם גם דמוקרטיות). וברגע שזה יתרחש, היהודים יתחילו להגר החוצה. מה יישאר? מדינת לאום פלסטינית, עם מיעוט יהודי הולך ומצטמצם, שלביטחוננו כנראה עלינו להתחיל לדאוג כבר עתה. ניתן היה לצפות כי אחד הלקחים מהניסיון הפלסטיני (כמו גם מהניסיון היהודי, הארמני והכורדי) יהיה כי עצמים פגיעים צריכים מדינה משלהם. העם הפלסטיני הוא פגיע, וכך גם העם היהודי.

טרור

14. מדוע אתה מתנגד לאפיון הטרור כ"נשק של האיש העני"?

ובכן, אפשר לומר כי רצח ושוד הם כלי הנשק של העניים, שכן חלק מהעניים פונים לאמצעים אלה כדי להימלט מן העוני. אבל עוני אינו תירוץ לרצח או שוד. אלה אינם כלי הנשק העדיפים מבחינה מוסרית או אף המותרים מבחינה מוסרית לעניים – וברצוני לדחות את האפשרות המשתמעת כי טרור הוא עדיף או מותר במידה רבה יותר. זהו פשוט רצח. אני מחזיק בעמדה פוליטית, השמאל הישן, שתמיד טענה כי גברים ונשים עניים וחלשים מבחינה פוליטית חייבים להתארגן ולהצביע, לשבות, להפגין, לצעוד ולהחרים. פעולה המונית, על שלל סוגיה השונים, היא הנשק המשמעותי של העניים, והיחיד המאפשר להם להגן על האינטרסים שלהם כאן ועכשיו – וגם לאחר מכן. טרור הוא תמיד מכשיר של אליטה, המגנה על האינטרסים האידאולוגיים שלה, ומכיוון שהיא אינה מגייסת את האנשים שהיא מתיימרת לייצג, אין כל הגבלה על כוחה בתנועה, או מאוחר יותר במדינה. אם הטרוריסטים יגיעו לעמדת שליטה, הטרור ייהפך לנשק נגד העניים והחלשים.

15. האם יש אי פעם הצדקה לטרור? הבה נניח מקרה של טרור פוליטי בתנאים האלה: ישנה מטרה סופית שאינה הרסנית גרידא אלא פוליטית במובן של שחרור מדיכוי (חזית השחרור הלאומית האלג'ירית – ה-FLN, אש"ף בפלסטין וכדומה). לקבוצה המדוכאת אין כל אמצעי אחר, אלים פחות, או שהיא נואשת מכדי לגייס את כוח הרצון הפוליטי למאבק בלתי אלים, או שניסיונות קודמים ברוח זו סוכלו בידי הקבוצה המדכאת. האם ניתן לנסח סדרה של תנאים שבהתקיימותם טרור יהיה מוצדק? או שמא גם אם רק פיגועי התאבדות הטובחים בחפים מפשע יוכלו להוביל לחירות, יש לבחור בהמשך הדיכוי?

אני שולל את כל ההנחות ההיפותטיות כאן: שהטרור הוא מוצא אחרון, שכל השאר כבר נוסה ולא נותר עוד דבר לעשות, שהאלטרנטיבה היחידה לטרור היא דיכוי. הנחות אלה אינן מצטרפות לתיאור מתקבל על הדעת של אף אחד מהמקרים הממשיים שבהם נבחר טרור כאמצעי למאבק פוליטי. בעוד רגע אתייחס אליהן כאל סוג של "המצאה של מדעי החברה" ואנסה להשיב על שאלתכם, אולם לעת עתה הבה נדבק במציאות. מבחינה היסטורית ופוליטית, הטרור הוא בחירה: קבוצת אנשים (לרוב אלה גברים) מתכנסת סביב שולחן ומתווכחת כיצד יש לפעול. בכל המקרים המוכרים לנו, היו אנשים סביב השולחן שהתנגדו לבחירה בטרור – הם טענו כי ניתן לנקוט אמצעים אחרים שנשאו הבטחה לתוצאות טובות יותר. עלינו להתייחס ברצינות גמורה לאנשים אלה, אפילו אם הפסידו בוויכוח ואפילו אם נרצחו מיד לאחריו – אקט הטרור הראשון הוא לעתים תכופות רצח המתנגדים הפנימיים לטרור. אולם עצם נוכחותם של מתנגדים אלה מוכיחה כי הטרור איננו מוצא אחרון, שכן הנה לפנינו פעילים ולוחמים המוכנים לנסות משהו אחר.

אך נניח שאנו מקבלים את ההנחות ההיפותטיות ומסכימים כי אין כל דבר אחר שאפשר

לעשות או כל אמצעי אחר הנושא אפילו צל קלוש של תקווה. אפילו במצב זה, איננו יכולים להצדיק מערכה טרוריסטית עד אשר נבין מעט את טיבו של ה"דיכוי" שנגדו היא מכוונת. זה האחרון יצטרך להיות איום למדי, לנוכח האופי הרצחני של הטרור ולנוכח הסבירות, כפי שציינתי, שהטרוריסטים של היום יהיו המדכאים של מחר. אם אי פעם יעלו לשלטון, אין בכוונתם להקים דמוקרטיה ליברלית. אם כך, הניחו שיש אומה הניצבת לפני איום של רצח עם, והניחו עוד כי הטרור, רצח חפים מפשע, הוא צורת ההתנגדות האפשרית היחידה. איני יודע כיצד להמחיש את המקרה, אולם בהנחה שהוא אמיתי, אזי כן, ייתכן שנוכל להצדיק את הבחירה בטרור. אולם צריך להיות מקרה מסוג כזה, המגיע לממדים שווינסטון צ'רצ'יל כינה "מצב חירום עליון". כל דבר הנופל מכך – אינו מהווה הצדקה, והטרור המוכר לנו מההיסטוריה רחוק מלהגיע לממדים אלה.

16. הן הרטוריקה האמריקנית של "מורדים" בעיראק, והן הרטוריקה הישראלית של "מחבלים" ו"פעולות טרור" בשטחים נוגעות לא רק לפעולות המעיין צבאיות נגד אזרחים אלא גם נגד כוחות צבא כובשים. האם זהו באמת "טרור" הראוי לאותה מידה של גינוי מוסרי ודחייה טוטלית ובלתי מתפשרת?

מוסר ופוליטיקה הן אמנויות ההפרדה; עלינו לעשות הבחנות; עלינו לזהות הבדלים. ההגדרה הטובה ביותר של טרור היא רצח בכוונה תחילה של אנשים חפים מפשע, באופן אקראי, למטרה פוליטית (קודם לכן אמרתי "טרור הוא...", אולם כאן אנסה להימנע מהגדרה מהותנית, הגם שאני סבור כי היא נכונה במקרה זה). זוהי הפצצה בבית הקפה, על האוטובוס, בסופרמרקט. תקיפת חיילים יכולה להיות צודקת או לא, אולם היא אינה טרור. בדומה לכך, התנקשות או חיסול ממוקד של אנשים מסוימים, בכירים במדינות או בתנועות, יכולים להיות צודקים או לא, אולם גם הם אינם טרור. עם זאת, ברצוני להדגיש כי העובדה שהמונח "טרור" משמש לתעמולה, כביטוי כללי של גינוי, אינה הופכת את המילה לבלתי ראויה לשימוש – כפי שהמילה "דמוקרטיה" משמשת לתעמולה (וכרו את "הדמוקרטיות של העם"), כביטוי כללי לאישור החלטות, אך עובדה זו אינה הופכת אותה לבלתי ראויה לשימוש. בכל המונחים הפוליטיים והמוסריים ניתן לעשות שימוש לא הולם; התרופה היחידה היא ביקורת ושימוש הולם יותר.

17. בהמשך לשאלה האחרונה, כיצד להגיב על טיעון, שמעלים חלק מן הפלסטינים, שהמתנחלים הישראלים בשטחים הם "סוכני הכיבוש", ועל כן נמצאים באותה קטגוריה כמו הצבא בכל הנוגע לפעולות איבה אלימות? באופן אירוני, בטענה הפלסטינית כאן מהדהדת הרטוריקה הישראלית ההיסטורית של "האומה המזוינת" ו"צבא העם", ומשקפת את ההרכב העממי של צה"ל, המורכב ברובו מאזרחים המשרתים לזמן קצוב ולאחר מכן הם "אזרחים בכוונות".

"האומה המזוינת" היא המצאה של אנשי המהפכה הצרפתית; כל מדינה דמוקרטית עם כוחות צבאיים של אזרחים או צבא מגויס, היא, אני מניח, אומה מזוינת. אולם החובה

להבחין בין לוחמים לאנשים שאינם לוחמים אינה מתבטלת מפני שמדובר בדמוקרטיה. אנו עדיין יכולים לסמן שלוש קבוצות כמטרה לגיטימית בזמן מלחמה: חיילים חמושים, עובדים בתעשיות הנשק, עובדי תובלה המובילים ציוד צבאי. מעורבות ממשית במאמץ המלחמתי היא המובילה לפגיעות. אין לפגוע באזרחים בחברות דמוקרטיות התומכים במלחמה באמצעות, נניח, הצבעה למפלגה המובילה אותה. אין לפגוע באזרחים בבתייהם, אפילו אם הם בכוננות, אפילו אם הם עשויים להשתתף במלחמה בעתיד (ומנגד, ייתכן שלא יעשו זאת). הם אינם מעורבים בלחימה יותר מילדים אשר עשויים לגדול ולהיהפך לחיילים (ומנגד, עשויים שלא לעשות כן). בגלל אופיו של המאבק שלכם בפלסטינים, חברי ארגוני טרור חשופים לפגיעה, וכן, אני סבור, מתנחלים חמושים המשתוללים בכפרים פלסטינים – אך לא כל המתנחלים, גברים, נשים וילדים, נחשבים ל"סוכני הכיבוש". עלינו להתנגד לסוג כזה של חשיבה קולקטיבית.

18. מה עמדתך בעניין הפעולות המכוונות "חיסולים ממוקדים"? נראה כי האמריקנים והבריטים נוקטים אמצעי זה בעיראק כמעט בלא התערבות בינלאומית או פנימית (פרסום רשמי ניכר ניתן בזמנו לחיסול בניו של סדאם חוסיין).

ראשית, כלל אצבע: חיסול ממוקד עדיף מחיסול לא ממוקד. עדיף לכוון כלפי אדם מסוים מסיבה מסוימת, מלבצע הרג אקראי בתוך קהילה לאומית או דתית. למעשה, השאלה אם התמקדות באדם מסוים הנה מוצדקת, תלויה בזהותו של אותו אדם, ובמעשיו, ובאפשרות ללכוד אותו בלי לחסל אותו (ובאיזה מחיר). אין ספק כי אדם המתכנן פיגוע טרור מהווה מטרה לגיטימית; אכן, הוא עצמו יראה בעצמו מטרה לגיטימית או לפחות אדם הנמצא בסיכון, ואל לנו להסס להצטרף להערכתו זו. יש סיבות רבות לדאוג ולהתייחס בגיבן בעת מלחמה, ואין סיבה להתייחס בשאלה אם מוצדק למנוע מאדם להניח פצצה באוטובוס, באמצעות לכידתו אם הדבר אפשרי, או באמצעות חיסולו אם לכידה אינה אפשרית.

עם זאת עלינו לדאוג, ולדאוג ברצינות רבה, בגינם של האנשים האחרים שאנו הורגים או עלולים להרוג בעת חיסול ממוקד של טרוריסט. בתיאוריה של מלחמה צודקת יש טיעון בדבר מידת "הנוק ההיקפי" המותרת, שלא אחזור עליו כאן (הוא נוגע בנקודות של אפקט כפול, פרופורציונליות, וכן הלאה). אמות המידה לפגיעה מותרת בעת לחימה הן נקודת פתיחה טובה לדיון זה, אולם אני סבור כי סטנדרטים לחיסול ממוקד צריכים להיות נוקשים יותר, שכן אין זה חיסול הנעשה במהלך לחימה ממשית, בלהט הקרב; זוהי פעולה הנופלת בתווך שבין לחימה לפעולה משטרתית. היא מתוכננת בקור רוח, וכל שלב ספציפי יכול להיות מבוטל אם אנו רואים כי הטרוריסט המבוקש מחזיק ילד בחיקו (כמו פקיד הצאר במחזהו של קאמי הרוצחים הצודקים), או שהוא נבלע בתוך המון, או שהוא נמצא בדירה שאינה ריקה כפי שציפו שתהיה. הפצצה במשקל טון שהוטלה על בית דירות בעזה, שאמורה הייתה לחסל טרוריסט אחד ולמעשה הרגה 14 אזרחים היא דוגמה מובהקת למה שאין לעשות.

19. בשנות השבעים הייתה באירופה אהדה מסוימת כלפי קבוצות טרוריסטיות אלימות שפעלו בתוך קהילותיהן, כגון ארגון באדר־מיינהוף. התחושה הייתה כי אף שהאמצעים אינם מוצדקים, המערכת הפוליטית המאורגנת היא כה נוקשה ובלתי ניתנת לשינוי עד כי האלימות נהפכת לערוץ הפעולה המעשי היחיד. רשמית, המבנה הדמוקרטי אמור להבטיח כי הצדקה מעין זו לעולם לא תתקיים. כשאתה מתבונן במבנים דמוקרטיים ברחבי העולם, האם לדעתך הבטחה זו, ברובה, מתממשת?

העובדה שפעילים פוליטיים מרגישים לעתים "חנוקים", מתוסכלים, אינם מסוגלים להשיג את מטרותיהם, אינה יכולה להוות הצדקה לפנייה לטרור, אפילו במשטרים לא דמוקרטיים. מיליציות הימין הקיצוני במערב אמריקה הן בהחלט חנוקות ומתוסכלות (אני מקווה שימשיכו להיות חנוקות), והן מאמינות בלא ספק כי המשטר האמריקני "אינו ניתן לשינוי", אולם אין פירושו של דבר שפיצוץ מבנים פדרליים, כמו באוקלהומה סיטי, הוא הפעולה היחידה שהם יכולים לבצע. הם יכולים להמשיך להעלות טיעונים באתרי האינטרנט ובתכניות הרדיו שלהם; הם יכולים להמשיך לפרסם עלונים ולארגן מפגשים. ואף אם אינם מצליחים לשכנע אותנו, והם מרגישים מתוסכלים, עדיין זה כל מה שהם זכאים לעשות. "אם אינך מצליח בניסיון הראשון, נסה, נסה שוב" – הוא מוטו טוב לחיים הפוליטיים. בשמאל הדמוקרטי אנו חיים לאורו זה זמן רב.

אלימות של קבוצות מהפכניות המכוונת כלפי פקידי ציבור, חיילים ומשטרה, עשויה לעתים להיות מוצדקת במשטרים רודניים אכזריים – אולם לא התקפות טרור כלפי אנשים חפים מפשע. ואפילו במקרים כאלה, במדינות רודניות, ניתן לטעון בהצלחה כי לפעולה המונית לא אלימה יש סיכוי גבוה יותר להדיח את השלטון ולהקים – או לאפשר – מעבר למשטר דמוקרטי.

20. התגובה העממית בספרד לאחר הפיגועים במדריד ב-2004 הייתה האשמת הממשלה ב"הבאת הטרור לספרד" והצבעה למפלגות האופוזיציה שהתנגדו לתמיכת ספרד במלחמה בעיראק. מה תגובתך על כך? תגובה שפוייה של עם המנסה להרחיק עצמו מהטרור העולמי או פחדנות ו"כניעה לטרור"? נראה כי בעוד האמריקנים, באופן כללי, השלימו עם הרעיון כי הטרור נהפך לאיום קבוע ממש כמו סמים, פשיעה או סיגריות, האירופים עדיין רואים בו תקרית מצערת שניתן למנוע אותה בעזרת מדיניות נכונה. איך אתה רואה את העולם העתידי בהקשר זה?

לעניין ספרד: במהלך ביקורי שם באחרונה הוסבר לי שוב ושוב כי ניסיונות הממשלה להאשים את המחתרת הבסקית בפיצוצים במדריד – בעוד כל העדויות הצביעו לכיוון אחר – הם שגרמו לתבוסתה. מכל מקום, לפי הסקרים רק מספר קטן של מצביעים עבר לצד השני לאחר הפיצוצים – מספיק בדיוק כדי להטות את הבחירות. אולם מכיוון שהסוציאליסטים אמרו במהלך מערכת הבחירות כי הם לא יסיגו את חייליהם מעיראק

אם האו"ם יגיע להסדר המתיר את נוכחותם שם, הנסיגה המידית של הכוחות (יום אחד, פשוטו כמשמעו, לאחר שהסוציאליסטים עלו לשלטון), בלי להמתין לאו"ם, נראתה כמו כניעה לטרוריסטים. אני חושד כי אל-קעידה ראו זאת כך. לדעתי, הספרדים היו צריכים לחבור למדינות אירופיות אחרות ולהציע החלטה למועצת הביטחון שתתמוך ביצירת מבנה פוליטי חדש לתקופת המעבר בעיראק – והיה עליהם לאיים בהסגת כוחותיהם אם עמדתם לא תתקבל. כמובן, דרך זו הייתה יכולה להצליח רק אם מדינות אירופיות אחרות, בעיקר צרפת וגרמניה, היו מוכנות לשלוח כוחות לו הייתה מתקבלת החלטה מעין זו. אולם לא הייתה נכונות כזו מצד צרפת וגרמניה.

ישנם אירופים שמאמינים, אני חושב, כי ניתן להתמודד עם הטרור, כלומר להרחיק מגבולות אירופה, באמצעות מדיניות של התנגדות לאמריקה, ביקורת קולנית על ישראל, ונכונות לשמור על "עסקים כרגיל" עם מדינות ערב, אפילו עם עיראק בשלטון סדאם, בזמנו. לטווח קצר זה עשוי לעבוד, אולם זו אינה מדיניות נכונה.

21. חשוב על שתי מדינות שכנות. מדינה א' ("ישראל") סובלת מהטרדה חוזרת ונשנית מצד קבוצות גרילה לא ממוסדות שבסיסן במדינה ב' ("לבנון"). מדינה ב' מפגינה חוסר רצון לפעול בנידון. מה יכולה מדינה א' לעשות כדי להגן על עצמה?

זהו כלל מקובל למדי – אף על פי שיש אנשים שאינם רוצים להחיל אותו על מקרה ישראל/לבנון – ששימוש בכוח מעבר לגבול בינלאומי הוא מוצדק כאשר התקפות מגיעות מצדו האחר של הגבול ולא נעשה כל מאמץ ממשלתי להפסיקן. אולם זה צריך להיות, במידת האפשר, שימוש בכוח שאינו עולה כדי מלחמה כוללת, והמטרה היחידה שלו צריכה להיות הפסקת ההתקפות. הוא אינו יכול להיחפז לתירוץ או להודמנות למהלך אסטרטגי גדול. ישראל בלבנון, בדיוק כמו ארצות הברית בעיראק, הכריזה על מלחמה גדולה למען החלפת השלטון ותמורות פוליטיות, כאשר כוח מצומצם הרבה יותר נדרש כדי להתמודד עם האיום המידי. והמלחמה הגדולה אינה מוצדקת, אפילו אם המהלך האסטרטגי הוא נפלא. יש לי רשימה של משטרים שלא יחסרו לאיש, אך למרבה המזל אין לי פיקוד על צבא מודרני.

ביטוי וקונפורמיזם

22. אתה אינך רק פילוסוף פוליטי אקדמי, אלא גם עורך ועורך-משותף זה שנים רבות של *Dissent*, כתב העת הפוליטי של השמאל האמריקני שחגג זה עתה את שנתו החמישים. לפני שנפנה אליך בכובעך זה, הרשה לנו לברך אותך ואת כתב העת לרגל המאורע החשוב! שאלותינו מתייחסות למשטר המידע והדעות שמכוננות דמוקרטיות בעת מה שהן מאפיינות כ"עתות משבר". מניסיוןך הרב בדיניקה של דיווחי התקשורת האמריקנית סביב ה-11 בספטמבר ומאוחר יותר במלחמות באפגניסטן ובעיראק, האם אתה מזהה מגמה תרבותית מסוימת? ליתר

דיוק, האם קיימת תנועה תרבותית של צנזורה עצמית על ביקורת וחילוקי דעות, שצמחה בתוך התקשורת עצמה ולא מתוך מאמצים של הממשל והצבא? האם Dissent מבודד יותר מאי פעם? כיצד הגיב כתב העת בתוך ההתלכדות ה"פטריוטית" הכללית של התקשורת?

היה זה טבעי שהאמריקנים יחוש, מיד לאחר אירועי ה-11 בספטמבר, תחושת סולידריות חזקה עם אחיהם האזרחים. השורות הארוכות של האנשים הממתינים לתרום דם היו הסימן הראשון לסולידריות זו, והפטריוטיות היא פשוט הגרסה הפוליטית שלה. למעשה אני הייתי די ביקורתי כלפי כמה חברים בשמאל שהיו כה נחרצים בדעתם שפטריוטיות היא תמיד ובהכרח ימנית עד כי הפרידו עצמם בכעס מההשתפכות הרגשית בעקבות הפיגוע. הם הביעו ביקורת מרה על מדיניות החוץ האמריקנית אך לא מספיק דאגה לביטחונם של האמריקני הממוצע. תקשורת ההמונים, בניגוד לכך, עודדה בלא ספק את ההשתפכות הרגשית ובאופן כללי חיוקה את התמיכה בממשל בוש. ועדיין, בקיץ 2002, כאשר בוש החל להכין את המדינה למלחמה בעיראק, הוויכוח על מדיניות החוץ היה עז וגרוב כאחד. השמאל הפסיד בוויכוח, במידה רבה משום שהממשל שלט במה שאנו עשויים לראות כ"ייצור מודיעין", ולנו היו מעט מקורות מידע עצמאיים על עיראק. אך בהחלט היה ויכוח ציבורי. כמה עיתונאים אמריקנים התנצלו שלא בדקו את המידע שהופץ מושינגטון באופן חשדני יותר, אולם הייתה להם גם גישה מצומצמת למקורות אלטרנטיביים. צייתנותם בחודשים שלפני המלחמה עשויה הייתה לנבוע מצנזורה עצמית, אולם זהו כישלון די רגיל; התקשורת משרתת, על פי רוב, את הכוח השולט. זאת, למעט במקרים שבהם הכוח השולט נכשל: ברגע שהתברר כי אין ניצחון בעיראק וכי הכיבוש הוא מרחץ דמים, הביקורת וההסתייגויות מצאו לעצמן קולות רבים ודרכים רבות להתבטא. כיום יש התנגדות חריפה לכל שימוש בכוח אמריקני, לא רק בשמאל אלא גם בקרב אנשי מרכז וימין רבים. כך שאדם הטוען, כמוני, כי ארצות הברית צריכה למלא תפקיד אקטיבי יותר בסודאן, לא ימצא אוזן קשבת. האם Dissent מבודד יותר לאחר ה-11 בספטמבר? אני משער שבידוד הוא המצב הרגיל שלנו.

23. בחלק מכתבך כתבת על "מלחמה" כמטפורה רבת עצמה ומסוכנת: כיצד היא מעודדת לגיטימציה של אמצעי חירום, הגבלות של חירויות אזרח וזכויות אדם, השעיה של ביקורת דמוקרטית, וגיוס משאבים וכוח. במצבים רבים נראה כי אנו מכריזים "מלחמה על X" כאשר למעשה אנו משלבים את X במארג הנורמלי של החברה או הפוליטיקה ולא מנסים להכחידו: "מלחמה בסמים", "מלחמה בפשיעה", "מלחמה בבערות", וכולי. האם אנו מנרמלים כעת את "המלחמה בטרור"?

כן, זו מטפורה מסוכנת אך ככל הנראה אי-אפשר לעמוד בפניה. חשבו על הדרך שבה אנו מדברים על "מערכות" ו"אסטרטגיות" פוליטיות – אנו בקושי מזהים אותן כמלים שיובאו משפת הלחימה. "המלחמה בטרור" הייתה למעשה מלחמה באפגניסטן, ואני סברתי

כי הייתה זו מלחמה צודקת, אך יותר מכול הייתה זו עבודת משטרה. ואתם צודקים כעת כשאתם סבורים כי הבעיות שהיא מעוררת הן בעיות של חירויות אזרח ואי-הסכמה (ולא של צדק). אולם עבודת המשטרה צריכה להתבצע, והיא תיהפך לשגרתית ואינסופית כמו התמודדותה עם הפשיעה בתוך המדינה. שומה עלינו – השמאל הליברלי – להתעקש שעבודה זאת יכולה להתבצע במסגרת המגבלות של דמוקרטיה קונסטיטוציונית. עלינו לטפל בתחושת הפחד וחוסר הביטחון שנפוצה מאז 11 בספטמבר. כמובן, ממשל בוש מטפח תחושה זו; פחד וחוסר ביטחון דוחפים אנשים אל הימין. אך איננו יכולים להתעלם מרגשות בסיסיים אלה. אין זה מספיק להצביע על ה-Patriot Act ולצעוק "פשיזם!" עלינו להסביר לאחינו האזרחים כיצד אנו מתכוונים להגן על ביטחונם הפיזי – כמו גם על חירותם האישית והפוליטית.

מרי אזרחי וסרבנות

24. יש בישראל מספר מצומצם, אך עיקש, של אנשים, בעיקר גברים אך גם מעט נשים, המתנגדים לכיבוש ולמדיניותה של ישראל בעניין זה באמצעות סירוב למלא את חובתם הצבאית מכוח החוק. כך, יש לנו אנשים צעירים המסרבים לשרת בשטחים הכבושים ואנשי מילואים העושים בדיוק אותו דבר. מה דעתך על אמצעים כאלה של ציות? האם יכולה להיות הצדקה לאנשים בחברה דמוקרטית שלא לציית לחוק?

אנסח מחדש את שאלתכם: כיצד צריכה מדינה דמוקרטית להתמודד עם אזרחים אשר, מטעמי מצפון, מסרבים לשרת בצבאה? כך לא אתפס כמי שאומר לישראלים צעירים אם עליהם לשרת או לא לשרת – דבר שאין ברצוני לעשותו ממקום מושבי בניו-ג'רסי. מעולם לא האמנתי כי סרבנות מטעמי מצפון היא "זכות". ברם, אני כן מאמין כי אזרחיהן של מדינות דמוקרטיות, מתוך כבוד לאזרחיהם האזרחים, צריכים לעשות ככל שביכולתם להתאים עצמם לסרבנות מטעמי מצפון, ולאפשר צורות אלטרנטיביות של שירות ציבורי. אם המדינה נמצאת בסכנה המחייבת את התגייסות כל אזרחיה לעזרה, או אז, נראה לי, היא יכולה לכפות התגייסות זו בכל דרך שדרושה. אולם אל למדינה למהר להכריז על עצמה כנתונה בסכנה כזו. בשנות הארבעים, בעת המלחמה בנאצים, בריטניה אפשרה לעשרות אלפי סרבני מצפון לשרת בדרכים לא צבאיות – דוגמה לאצילותה של דמוקרטיה. כמובן, סוג כזה של רוחב לב יש להפגין לא רק כלפי שמאלנים המסרבים להגן על הכיבוש, אלא גם כלפי אנשי ימין המסרבים לפנות מתנחלים ולסיים את הכיבוש. הקבלה זו צריכה לסייע להסביר מדוע איני סבור כי יש כאן עניין של זכויות. כאשר מדינות דמוקרטיות מקבלות החלטות, עליהן להיות מסוגלות להוציאן אל הפועל – כך שהמדינה צריכה להיות סובלנית כלפי סרבנות אינדיבידואלית עד הנקודה, ורק עד הנקודה, שבה היא יוצרת סיכון לכישלון או לתבוסה דמוקרטית. בנקודה זו, המדינה יכולה להעניש על סרבנות. אולם, בהנחה כי מעשה הסרבנות הוא אזרחי, גם העונש צריך להיות אזרחי; יש להפעילו בלא נקמנות או אכזריות, בגבולות החוק.